

Gulnoz KURBANOVA

Buxoro davlat tibbiyot instituti
pedagogika, psixologiya va
tillar kafedrası mudiri,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

PEDAGOGIK MULOQOT TALABALAR KASBIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY OMILI SIFATIDA

Maqola ta'lim jarayonida bo'lajak mutaxassislar kasbiy tafakkurini rivojlantirishda pedagogik muloqotning ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, muloqotning kasbiy yetuklikka erishish jarayonidagi tarbiyalovchi imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: tafakkur, kasb, muloqot, bo'lajak o'qituvchi, rivojlanish, tarbiya, xususiyat, mezon, natija.

Статья посвящена изучению значения педагогического общения в развитии профессионального мышления будущих специалистов в образовательном процессе. В статье также предоставлены воспитательные возможности педагогического общения в процессе достижения профессиональной зрелости специалиста.

Ключевые слова: мышление, профессия, общение, будущий учитель, развитие, воспитание, характер, критерии, результат.

The article is devoted to the study of the importance of pedagogical communication in the development of professional thinking of future specialists in the educational process. The article also provides educational opportunities for pedagogical communication in the process of achieving the professional maturity of a specialist.

Key words: thinking, profession, communication, future teacher, development, education, character, criteria, result.

Kirish. Bo'lajak o'qituvchi shaxsini shakllantirish muammosi har qaysi kishilik jamiyatining ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda hal qilinadi. Shu boisdan hozirgi davrda qabul qilinishi mo'ljallangan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va ushbu qonun asosida qabul qilinadigan me'yoriy hujjatlarda kasb tanlash motivlari, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy layoqat va kasbiy mahorat bilan cheklanib qolmaslikni, balki bo'lg'usi pedagogik kadrlarda kasbiy tafakkurni tarkib toptirish mutlaqo zaruriy shart ekanligi ta'kidlanadi.

Respublikamizda o'qituvchilik kasbining o'ziga xos etnopsixologik fazilatlarini, xislatlarini, qobiliyatlari ish uslublari mahoratga erishishning yo'llari, shaxslararo muloqot maromlari yuzasidan har xil davrlarda bir muncha ilmiy izlanishlar olib borilgan.

Muloqot – muloqot subyektlarining o'zaro ta'sir jarayoni bo'lib, bu ta'sir davomida axborot almashinadi, munosabat o'rnatiladi, rivojlantiriladi. Muloqot vositasida hamkorlikdagi faoliyat tashkil etiladi va amalga oshiriladi. Ayni vaqtda faoliyat davomida insonlar o'rtasida yangi-yangi munosabatlar va aloqalar shakllanadi. Demak, muloqot va faoliyat o'zaro chambarchas bog'liqdir.

Muloqotning tarbiyalovchi imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish ko'p jihatdan o'qituvchining

shaxsiy sifatlarini bilan belgilanishini aytib o'tish kerak. Pedagogik muloqotning to'g'ri tanlangan, pedagogning betakror individualligiga muvofiq keluvchi uslubi quyidagi vazifalar majmuini hal qilishga yordam beradi:

birinchidan, pedagogik ta'sir ko'rsatish pedagog shaxsi bilan ayni bir narsa bo'lib qoladi, auditoriya bilan muloqotda bo'lish jarayonining o'zi soddalashadi, u pedagogning o'zi uchun yoqimli, uzviy bo'lib qoladi;

ikkinchidan, talabalar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yish jarayoni ancha yengillashadi;

uchinchidan, pedagogik muloqotning barcha eng muhim vazifalarining, samaradorligi ortadi, shu bilan birga, bularning hammasi muloqotning barcha bosqichlarida pedagogning hissiy xotirjamligining ijobiy negizida ro'y beradi.

Asosiy qism. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tafakkurini rivojlantirish, kasbiy-shaxsiy sifatlarini shakllantirish, ularni istiqboldagi pedagogik faoliyatga tayyorlash, o'qituvchilarda innovatsion tayyorgarlikni shakllantirish, ulardagi kasbiy ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish muammolari ko'pgina ilmiy izlanishlarda o'z ifodasini topgan.

Jumladan, N.N.Azizxodjayeva, H.Abdukarimov, R.Djurayev, B.Djurayeva, X.Ibragimov,

R.G.Isyanov, N.A.Muslimov, U.Nishonaliyev, B.Raximov, N.Sayidahmedov, O'.Tolipov, Sh.Sharipov, S.Turg'unov, N.Shodiyev, N.Erkaboyeva, D.Yunusova, J.G'.Yo'ldoshev, O.Haydarova tadqiqotlarida bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik kasbiy faoliyatga tayyorlashning nazariy va amaliy asoslari, shart-sharoitlari, pedagogik mahoratning shakllanish bosqichlari, B.R.Adizov, R.Sh.Ahlidinov, Sh.Barotov, M.G.Davletshin, Sh.Q.Mardonov, U.Q.Musayev, R.G.Safarova, N.Safoyev, E.Seytxalilov, G'.Shoumarov, J.G'.Yo'ldoshev, Sh.Qurbonov, E.G'oziyev ishlarida ta'lim-tarbiya jarayonini texnologiyalashtirish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining pedagogik-psixologik muammolari, A.Abdugodirov, U.Begimqulov, N.Taylakov, F.Zokirovalarning tadqiqot ishlarida pedagogik jarayonga innovatsion texnologik yondashuv hamda bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda pedagogik hamda axborot texnologiyalardan foydalanishning o'ziga xos jihatlari ochib berilgan.

MDH olimlaridan A.V. Brushlinskiy, V.A.Polikarpov [3], G.A.Bordovskiy, V.I.Gorovaya, A.V.Gutorova, I.F.Isayev, M.M.Kashapov [4], A.A.Kirsanov, M.V.Klarin, A.V.Korjuyev, D.G.Levites, V.M.Monaxov, N.D.Nikandrov, A.M.Novikov, L.S.Podimova, A.M.Stolyarenko bo'lajak pedagog-mutaxassislarni tayyorlash jarayonini modrenizatsiyalashtirish mazmunini-protsessual hamda texnologik jihatlari o'rganganlar. Ta'lim jarayonini loyihalash va bo'lajak mutaxassislarni loyihalash faoliyatiga tayyorlash masalalari Y.S.Zair-Bek, I.A.Kolesnikova V.M.Monaxovlarning ishlarida o'z aksini topgan.

Ko'pgina olimlar (V.S.Ilina, N.V.Kuzmina, Y.N.Kulyutkin, G.S.Suxobskaya, L.A.Regush, V.A.Slastyonin, O.Roziqov, B.R.Adizov va boshq.) fikricha zamonaviy oliy ta'limning salbiy tomonlaridan biri unda ijodiy hamda kasbiy tafakkur o'rniga verbal-mantiqiy tafakkurni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida e'tirof etiladi.

O'qituvchining kasbiy tafakkurini rivojlantirish muammosi amaliy tafakkurni tadqiq etish doirasida amalga oshiriladi.

Muammo bo'yicha dastlabki tadqiqotlar Y.N.Torndayk, V.Keller, K.Byuler, K.Kofka, N.A.Ruger, M.Y.Basov, S.L.Rubinshteyn tomonidan amalga oshirilgan ilmiy ishlarda o'z aksini topgan. Namlari keltirilgan olimlar kasbiy tafakkurni namoyon bo'lishini amaliy faoliyat nuqtayi nazardan o'rgangan bo'lsalar, S.L.Rubinshteyn birinchilardan bo'lib kasbiy tafakkurning: sinchkovlik asosida kuzatuvchanlik, ma'lum muammoli vaziyatlarda o'ziga xos va yagona qaror qabul qila olish, qisqa vaqtda tafakkur

qilishdan amaliy faoliyatga o'tish kabi o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatadi.

O'z navbatida amaliy tafakkur muammosi tadqiqotchilar tomonidan yaqin vaqtlardan boshlabgina o'rgana boshlandi. G'arb psixologiyasida amaliy faoliyatga yo'naltirilgan tafakkur: elementar, noijodiy hisoblanib, nazariy tafakkurga nisbatan ikkilamchi shakl sifatida qarab kelingan. Shu nuqtayi nazardan turli kasblarda tafakkurning murakkab shakllari hamda ko'rgazmali-faoliyatli komponentlari namoyon bo'lishi mumkin emas deb hisoblangan.

Amaliy tafakkur muammosi rus olimlari F.N.Gonobolin, N.V.Kuzmina hamda B.M.Teplov tadqiqotlarida bir muncha o'z yechimini topdi. Chunonchi B.M.Teplov amaliy tafakkur, yaxlit tafakkur mexanizmlari (analiz, sintez, taqqoslash, tizimlashtirish, abstraksiya va aniqlashtirish)ning birligi asosida namoyon bo'ladi hamda u tafakkur faoliyatining alohida shakli hisoblanib, uning o'ziga xosligi amaliy faoliyatda inson tomonidan u yoki bu vazifalarni yechimini topishga qaratiladi deb hisoblaydi. "Inson intellekti va tafakkur mexanizmlari yagona, ammo tafakkur shakllari har xil, chunki u yoki bu holatda inson aqli tomonidan yechimini topishi kerak bo'lgan vazifalar har xildir" [5].

Xorijlik olimlar B. Myunsterberg, D. Xolland [6], D. Syuper [7]lar shaxsning kabi jihatdan yuqori darajada yetuklikka erishish muammolarini o'rgangan bo'lsalar, shaxsning kasbiy martabaga ega bo'lish jarayoni va uning pedagogik-psixologik jihatlari A.Maslou [8], L.Zondi [9], A.Bandura [10], Dj.Rotter [11] (AQSh) tadqiq etganlar.

Talabalarda muloqotlarning individual uslubini shakllantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Talabalar muloqoti individual uslubining haqiqiy shaxsiy xususiyatlarini o'rganish va ularni talabalarning anglab yetishi. Talabalarning mustaqil tahlil qilishi, o'zaro har tomonlama tavsifnomalari, o'qituvchilarning kuzatishlari asosida amalga oshadi. Talabalar shu maqsadda "Men boshqa kishilar bilan muloqotda qandayman?" mavzuida esse yozadilar, bir-birlariga shunga o'xshash mazmunda tavsifnoma tayyorlaydilar va hokazo.

2. Shaxsiy muloqotdagi kamchiliklarni aniqlash va ularni barham toptirish yuzasidan qilinadigan ishlar: uyatchanlikni, tortinchoqlikni, muloqot uslubidagi salbiy holatlarni yengish.

3. Pedagog uchun muloqotning hissiy jihatdan qulay bo'lgan uslubini ishlab chiqishga doir topshiriqlar va ularni o'z-o'zini kuzatish ma'lumotlari bilan taqqoslash.

4. Muloqotda o'z individual uslubi asosida pedagogik muloqot tarkibiy qismlarini egallash (maxsus mashg'ulotlarda) sohasidagi ishlar.

18

5. O'z muloqot uslubiga muvofiq ravishda pedagogik muloqotdan iborat yaxlit hodisani bilib olish borasidagi ishlar va muloqot uslubiga aniqliklar kiritish (maxsus mashg'ulotlarda).

6. Haqiqiy pedagogik faoliyat individual uslub asosida talabalar bilan muloqot qilish, bu uslubni mustahkamlash (pedagogik amaliyot va stajirovka jarayonida).

Tibbiyot kollejlari ishni endi boshlayotgan o'qituvchilar individual muloqot uslubini shakllantirish ustida muntazam ish olib borishlari zarur.

Muhokamalar va natijalar. Tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda pedagogik muloqotning jihatlari muhim rol o'ynaydi, ular pedagog bilan talabalarining bevosita o'zaro harakati bilan bog'liqdir. Bu o'rinda bir necha bosqichlar ajratib ko'rsatiladi.

Birinchi bosqich - bu tarbiyachining tarbiyaviy jarayon vaziyatidan xabardorligidir, bu jarayon o'ziga pedagogning xotirasida guruh bilan muloqotning oldingi xususiyatlarini tiklashni, muloqot vaziyatini qayd etishni, uni o'zaro harakatning oldingi vaziyati bilan, bu harakatning ilgari rejalashtirilgan andazasi bilan tezda qiyoslab chiqishni, o'z muloqot uslubiga aniqlik kiritishni qamrab oladi. Shuni nazarda tutish kerakki, bu bosqich juda tez kechadi va xuddi shu bosqichda zarur so'z, ohang, hulq-atvor vujudga kelishi lozim.

Ikkinchi bosqich: pedagogik muloqotning samarali jarayoni uchun uning shart-sharoitlarini bilib olishning o'zi kifoya qilmaydi. Talabalar bilan o'zaro harakatning boshlanishi o'zaro fikr almashishga doir yana bir muhim vazifani hal qilish bilan muloqot obyektining diqqatini o'ziga jalb qilish bilan bog'liqdir. Muloqot obyektining, ya'ni talabaning diqqatini o'ziga jalb qilish deganda nimani anglash kerak? Buning ma'nosi bo'lajak o'zaro harakatga, ta'limning rejalashtirilgan usullariga, tashkiliy shakllariga ijtimoiy-psixologik negizni asos qilib olish, darsni o'tkazish uchun zarur bo'ladigan talabalar diqqatini jalb qilishdir. Ko'pincha yosh pedagoglar, talabalar har doim o'qituvchiga o'z diqqatlarini qaratishlari lozim deb hisoblaydilar va o'zaro fikr almashishga doir bu muhim vazifalarni sobit qadamlik bilan hal qilmaydilar.

Ko'rsatib o'tilgan bevosita muloqot bosqichlari pedagogik ta'sir ko'rsatishning nisbatan mustaqil, har bir ko'rinishida vaqti-vaqti bilan takrorlanib turadi, tarbiyaviy jarayonni tashkil etganda ularni nazarda tutish kerak bo'ladi.

Tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishni tashkil etishda muloqotning ahamiyati bilan bog'liq ravishda pedagogik muloqot madaniyatiga, tarbiyachining dilkashligiga alohida talablar qo'yiladi, dilkashlik unda kasbiy tafakkur sifatida namoyon bo'ladi.

Tarbiyachi jamoa, guruh va individual ish olib borish jarayonida odamlar bilan muloqot qila bilishi, uni talabalar bilan aniq maqsadni ko'zlagan holda tashkil eta olishi va ularni boshqara bilishi lozim. Kasb-korga oid pedagogik dilkashlikning yosh o'qituvchi amal qiladigan quyidagi mezonlarini alohida ajratib ko'rsatish mumkin: talabalar bilan turli sohalarida muntazam muloqot qilishda barqaror ehtiyojning mavjudligi, muloqotning barcha bosqichlarida hissiy osoyishtalikning namoyon bo'lishi, o'zaro fikr almashishga doir sifatlar, ko'nikmalar va malakalarning mavjudligi.

Bo'lajak tibbiyot muassasalari o'qituvchilari quyidagi xususiyatlari bilan keskin darajada ajralib turishi lozim va bu xususiyatlar ular kasbiy tafakkurining asosiy mezonlarini belgilaydi:

- Yangi O'zbekistonimizning talablari va ehtiyojlariga mos tushuvchi yuksak ma'naviyat darajasidagi qarashlar, kuchli va barqaror e'tiqod, buyuk davlatimiz ideallari, milliy g'oya va istiqloq mafkurasiga sodiqlik, vatanparvarlik, fidoiyluk tuyg'ulari shakllanganligi, jamoaviylik hissini mukammal aks ettiruvchi, ijtimoiy-siyosiy faol shaxs ekanligi;

- bolalarga, o'quvchilarga, hattoki jamiyatimizning barcha a'zolariga ham otash, ham samimiy mehr-muhabbat, ularning har qanday ehtiyojlari, qiziqishlari, xatti-harakatlari motivlari, xulq-atvorlarini tushunish ko'nikmasi, malakasi va uquvining mavjudligi;

- jamiyat hodisalari, holatlari, tabiat va voqealari, borliqqa, shaxslararo, guruhlararo, millatlararo munosabatlariga nisbatan pedagogik kuzatuvchanlik, ya'ni perseptiv (idrokka nisbatan sezgirlik) qobiliyatiga egaligi;

- hayot va faoliyatning u yoki bu jabhalarida odamlarning xatti-harakatlari, munosabatlari xususiyatlarini oqilona tushunish ularni identifikatsiyaga, refleksiyaga yo'llashga qobiliyati;

- favqulotdagi vaziyatlarda, o'zgaruvchan shart-sharoitlarda omilkorlik bilan mo'ljal olish, maqsad qo'yish, reja tuzish, bevosita nazorat qilish, boshqarish va o'z-o'zini namoyon etishga qobiliyatligi;

- pedagogik faoliyatda, jamoatchilik tizimida muvaqqat guruhli munosabatlarda ommaviy harakatlarda tashkilotchilik va boshqaruvchanlik qobiliyatini egallanganligi;

- umumiy qiziqishi ko'lamining kengligi, bilishga oid qiziqishlarning serqirraligi, ilmiy izlanishlarga layoqatligi, muayyan salohiyat, mahorat darajalariga erishganligi;

- muloqot maromi, nutq madaniyati, mantiqan ixcham, ma'nosi kuchli, ta'sirchan fikr uzatish, ta'sir o'tkazish uquvi bilan qurollanganligi;

Fikrimizcha, zamonaviy o'qituvchi muloqot davomida to'g'ri, omilkor axborot uzatishi va unga suhbatdoshini ishonтира bilishi kasbiy zaruriyat hisoblanadi.

Xulosa va tavsiyalar. Kasbiy tafakkurni shakllantirish jarayonida o'zaro fikr almashish aloqasiga doir quyidagi dasturini tavsiya etishimiz mumkin.

1. Kasbkor jihatidan o'z-o'zini anglashni (muloqotda o'zining o'zaro fikr almashishga doir sifatlarini, ijobiy va zaif tomonlarini aniqlashni) amalga oshirish va shu asosda o'zaro fikr almashish yo'li bilan o'z-o'zini tarbiyalashning dasturini ishlab chiqish. Bu o'rinda o'z shaxsiga quyidagi yo'nalishlarda baho berish, tajribani tahlil qilish, talabalar bilan maqsadga muvofiqdir, kishilar bilan bo'lgan muloqotda olingan sezgilar tajribasini tahlil qilish, kishilar bilan bo'lgan muloqotda oldingi muloqotning hozirgi darajasini tahlil qilish, muloqot haqida o'zining ideal tasavvurlarini tahlil qilish, sizning muloqotdagi imkoniyatlaringizni

boshqalar (talabalar, o'qituvchilar) qanday baholashi haqidagi tasavvurlarni tahlil qilish.

2. O'zida dilkashlikning asosiy xususiyatlarini rivojlantirish yuzasidan ixtisoslashtirilgan mashqlar asosida ishlash.

3. Talabalar va kishilar bilan xilma-xil jamoat ishlari olib borish, bunda o'zaro fikr almashish faoliyatining tajribasi (ma'ruzalar, suhbatlar) hosil bo'ladi.

4. Muloqotda salbiy kayfiyatlarni yengish tajribasini shakllantiradigan va dilkashlikni rivojlantiradigan vaziyatlar tizimini yaratish.

Taklif etilgan bu tizimga tayanib ish ko'rish pedagogning kasbkorga oid shaxsiy fazilati bo'lgan dilkashlikni shakllantirishni tezlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda kasbiy tafakkur o'z navbatida muloqot madaniyatiga tayangan holda bo'lajak o'qituvchining dunyoqarashini, uning kasbini sevishi orqali yetuklik darajasiga intilishini, o'z borlig'ini his etishi, Vatan, jamiyat manfaatlari, rivoji uchun keraklilik hissini anglashini ifodalaydi.

Adabiyotlar

1. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов. – М.: “Академия”, 2002.
2. Ochilov M., Ochilova N. O'qituvchi odobi. – T.: “O'qituvchi”, 1997. 6-bet.
3. Мышление и общение (2-е доработанное издание). – Самара: Самар. Дом печати, 1999. – 128 с.
4. Кашапов М.М. Психология профессионального педагогического мышления. Дисс.на соис.док.псих.наук. –Ярославль, 2000.
5. Теплов, Б.М. Практическое мышление// Психология мышления: хрестоматия /– Издание 2-е, переработанное и дополненное. – Москва: “Астрель”, 2008. – С.224.
6. John H. Holland Redwood City. -California: “Addison-Wesley”, 1998.
7. Work leisure and career development needs and programs of the future // D. T. Hall (ed.), Career Development in Organization. Jossey-Bass, 1985.
8. Самоактуализация // Психология личности: Тексты. – М., 1982. – С.108-118.
9. Пароксизмальный круг профессий // ПЕРСОНАЛ-PROFY: журнал. -Екатеринбург, 2000. - №2. -Часть 1. -С. 18.
10. Bandura, A. (Ed.). *Self-efficacy in changing societies*. New York: Cambridge University Press, 1995.
11. Теория межличностных отношений и когнитивные теории личности. Издательство: Прайм-Еврознак, 2007г.
12. Kurbanova G.N. Pedagogik muloqot vositasida talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirish// Monografiya. –B.: “Durdona”, 2021.
13. Kurbanova G.N. Pedagogical and psychological bases on developing students' professional thinking in medical pedagogical education. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 06, 2020. 3059-3067.
14. Kurbanova G.N. The role of ancestral heritage in the development of professional thinking of future professionals International Scientific Journal.
15. Theoretical & Applied Science p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) Year: 2020 Issue: 01 Volume: 81 Published: 30.01.2020 <http://T-Science.org> . SOI: 1.1/TAS DOI: 10.15863.
16. Курбанова Г.Н. Развитие профессионального и оперативного мышления будущих специалистов в образовательном процессе. Neurodynamics журнал клинической психологии и психиатрии// Т.2 №1.2020, 50-56. ISSN 2658-7955 Адрес: <https://smu.psychiatr.ru/neurodynamics>